

Megemlékezés

HELLER ÁGNES¹
(1929–2019)

Akiknek szerencsájük volt személyesen ismerhetni, voltaképp örökéletűnek gondolták. Minden ember halandó ugyan, de ő valahogy halhatatlannak látszott. Szinte fölfoghatatlan életéről és kiapadhatatlan energia sugárzott belőle, soha nem szűnő kíváncsiság és lebírhatatlan érdeklődés jellemezte. Az életakarát és az életöröm kivételesen nagy személyisége volt. Mintha természetfeletti alak lett volna, akire valamilyen módon nem vonatkoznak a természet törvényei. Ahogy életében sohasem, most, életét befejezve sem hagyta magát legyőzni a sorstól. Nem engedte, hogy bármit is elveszítsen abból, ami ő; hogy megvénüljön és leépüljön, hogy elveszítse testi-szellemi képességeit. Gyönyörű halála lett. Beúszott a tóba, eltűnt a horizonton, hogy ezzel vegyen búcsút az élettől.

Lenyűgöző tehetségét fáradhatatlan alkotótevékenységben bontakoztatta ki: valószínűtlenül kiterjedt, nehezen számbavehetően rétegzett életművet hagyott maga után. Szinte kontinensnyi hagyatékára pillantva, ugrópontként válasszuk azt az esszét, amelyet Lukács György születésnapjára írt: a harmincas éveinek közepén járó tanítvány a nyolcvanéves mesterét köszönti vele. Alighanem olyan szövegre találunk itt, amely a filozófusszerepről formált fölfogásának állandó alapjait veti meg. Az esszében, a filozófus morális küldetése mellett érvelve, gondolkodás és magatartás egységéről beszél. A filozófus reprezentatív személyiség, mondja: elmélet és gyakorlat, elv és morál egységének megtestesítője. Ha világképed és

¹ A kép forrása: családi archívum.

magatartásod eltér egymástól, tudós vagy művész lehetsz: filozófus nem. Filozófusként példaadó szerepet kell magadra vállalnod: munkásságodban elválaszthatatlan kell legyen egymástól igazság és autenticitás.

Amilyen állandó a filozófusszerep, annyira változó a filozófiafölfogás. Hogy tehát ez a reprezentatív-példaadó filozófus voltaképp mit is csinál, amikor filozofál: nos, erről az idő haladtával gyökeresen eltérő fölfogást vall. Pályájának kezdetén azt gondolja, amikor filozofál, a filozófus valahogy az „emberiség funkcionáriusa”. Van olyasmi, hogy az „emberiség összfejlődése”, és vannak az „emberiség által megalkotott értékek”; a filozófus feladata, hogy hozzájáruljon ehhez a fejlődéshez, és közreműködjön ezeknek az értékeknek a megőrzésében-gyarártásában. A filozófus súlyos terhet visz a vállán, komoly funkciót tölt be, fontos hivatást teljesít. Pályájának végére meggyőződése lesz, hogy a filozófia nem egyéb játéknál. Öncélú foglatatosság, szabad bűvészkedés, gyönyörű tevékenység: művelője nem hordoz terheket, nem tölt be komoly funkciót, nem teljesít fontos hivatást. Játszik csupán, a filozófia nevű műfaj játékát játssza el. Szereplőit, a kategóriákat a grammatika eljárása segítségével, érveléssel és demonstrációval, valamiképpen elvezeti a véleménytől az igazságig. A filozófia játéka éppoly öncélúan gyönyörködtető, akár a kifinomult zene vagy a magasrendű matematika.

Elkötelezett kommunistaként indul, meggyőződéses marxista-leninistaként kezdi a pályáját. Zseniális szellemére maga helyezi az önkéntes rabság bilincseit. Legelső művei csak részleteikben villantják föl a későbbi nagy gondolkodó formátumát. Egyetemi szakdolgozatával, Erdélyi János esztétikájának rekonstruálásával voltaképp pártfeladatot hajt végre: a hazai „haladó hagyomány” föltáráshoz igyekszik hozzájárulni. Kandidátusi értekezésével, Nyikolaj Csernisevszkij etikájának elemzésével valójában „Lenin etikájának” tervezett földolgozását készíti elő. Kosztolányi-tanulmányában az „erkölcsi normák fölbomlásának” áldozataként és társtetteseként mutatja be hősét. Ezt, a legelső pályaszakaszt követően keletkezett nagymonográfiai aztán nagy történeti korszakokat hoznak be a gondolkodásába. Az arisztotelészi etika elemzésével az antikvitást, a reneszánsz ember részletes rajzával a humanista hagyományt, a mindennapi élet problémájának szentelt monográfiájával a modern polgári világkorszakot fedezi föl a maga számára. Ezekkel a nagyszabású könyvekkel rátalál önmagára: leveti az önkéntes rabság bilincseit, maga lesz immár, az autonóm gondolkodó.

Modern polgári világkorszak? Ekkora formátumú életmű megalkotójára visszaemlékezve illik óvatosan fogalmaznunk. A fiatal Lukács annak idején úgy vélekedett, hogy minden lényeges embernek valójában csak egyetlen gondolata lehet: a legjelentősebb tanítványának, kockáztassuk meg az állítást, meglehet, ez az egyetlen gondolata volt – maga a modernitás egésze. Alighanem ez érdekelte igazán: hogy mai modern világunk hogyan is működik; megszületésének évszázadai óta hogyan változott meg az emberi élet; mi, modernnek hogyan és miként élünk másképp, mint elődeink, a premodernitás világának lakói? A modernitás

kiszakít bennünket a közösségi társadalom ismerős viszonyai közül, válaszolja, és a szabadság szörnyű terhét helyezi a vállainkra. Modern világunknak a szabadság az alapja: a szabadság alapelvének lényege viszont éppen az, hogy semmi sincsen megalapozva. Ha megszületünk, sorsunk nincs a bölcsönkre írva: esetlegesen éljük végig életünket. Erkölcsi normáink nincsenek beleszóve a hagyomány szövetébe: erkölcsi gesztusunkkal önmagunkban hozzuk létre az erkölcsi lényt. Kielégíthetetlen társadalom tagjaiként, sosem vagyunk teljesen megelégedettek, így valaha volt boldogságunk is elveszett. Szörnyű, mégis csodálatos világ adott nekünk.

A modernitás óriásproblémája: egyszerre teremti meg a diszciplinárisan összetett életmű figyelemre méltó egységét, és egyszerre különíti el a hosszú alkotópálya meghatározó szakaszait. Világhírű, az emigrációban már angolul írott nagy művei, szülessenek bármely bölcséleti diszciplinában, így vagy úgy, mind a modernitás kérdésére reflektálnak: történetfilozófiája, etikai trilógiája, esztétikai opuszai egyaránt e kifinomult modernitáskonceptió ilyen-olyan részterületeként foghatók föl. Az alkotópálya szakaszai pedig egymást váltva mondanak nemet és igent a modern világra: előbb, marxista-újbaloldali korszakában nemet mondanak rá – a modern világállapot meghaladásának szükségességét hirdetik tehát –, majd, posztmodern korszakában a nemet igenre cserélik – fölismerik a modern világállapot transzcendentálhatatlanságát.

Egyik legszebb esszégyűjteményének címében azt a kérdést teszi föl, hogy „életképes-e a modernitás?” A kérdésből, ugye, egy újszülött iránti aggodalom hangja csendül ki: a modern világot márpedig nem szoktuk újszülöttnak tekinteni, aggódni meg pláne nem szoktunk érte. Úgy hírlík róla, hogy vénségesen vén már, haldoklik, s új világ: a posztmodern világa van születőben a helyén. Nos, ő, a gyűjtemény szerzője nem így látja. A modernitás valójában újszülött még: az emberiség történetéből alig néhány száz évre terjed csupán. A posztmodern pedig nem valamiféle modernitáson túli világkorszak. Éppenséggel nem egyéb, mint a modernitás öntudata. A modernitás kibontakozott és berendezkedett a világban. Itt az ideje, hogy elgondolkodjon önmagán. Ez a gondolkodás, fejtegeti, ez maga a posztmodern.

Kivételesen híres személyiség volt. Mindenki hallott róla, mindenki ismeri vélte; alakja egyszerre tudott kiváltani szélsőséges gyűlölséget, és egyszerre volt tárgya amorf rajongásnak. Egymaga teremtette meg és azonnal be is töltötte a filozófusszerepet, amely a magyar kultúrából mindeddig hiányozni látszott. A magyar kultúra, tudjuk róla, nem filozofikus kultúra: kifejezetten antifilozofikus-afilozofikus kultúrának minősíthető. Kulturális ikonja a nemzeti költő: éppen nem a filozófus. Ő a nagyformátumú kivétel volt, akinek távoztával alighanem ez a szerep is megszűnik majd. Hírneve, persze, áthullámzott a határokon: kétségtelenül ő számított a világon a leghíresebb magyar értelmiséginek. Művének átláthatatlanul gazdag recepciója támadt, nehezen elképzelhetően széles körök-

ben volt hihetetlen személyes tekintélye. Amikor az ausztráliai emigráció után férjével együtt Amerikába érkezik, és a New York-i New School professzora lesz, nem kisebb személyiség köszönti őket, mint Richard Rorty. Halálának híre bejárja a világsajtót, a nekrológok írói között például, a régi értelemben vett európai filozófust búcsúztatva a személyében, ott van maga Jürgen Habermas.

Épp ő, Habermas teszi föl a kérdést: aki csak könyveit olvassa, vajon megérezhet-e bármit is páratlan energiájából és szenvedélyességéből. Remek kérdés: nem, valószínűleg nem. Tizenöt évesen, a nyilas rémuralom idején, ott kell állnia a Dunaparton, figyelve, hogyan tudna elugrani a gyilkos sortűz elől. Ötvenévesen, a kritikai gondolkodót elüldöző pártállami kultúrpolitika nyomására, az emigrációban kell újrakezdenie mindent. Élete utolsó éveiben pedig, a liberális demokráciát leépítő illiberális kurzus célkeresztjébe kerülve, ismét förtelmes támadásokat kell elszenvednie, és aljas rágalmakat kell elviselnie. Mindezek nyomán lehetne hát keserű és sértődött, bosszúszomjas és gonosz ember. Mindannyiunk szerencséjére, nem, nem lesz az. Kivételesen kiegyensúlyozott és harmonikus személyiség marad, akinek nemcsak a könyvei lenyűgözők, az egyénisége is varázslatos.

A jószerecsénye lánya, jellemezte őt korábbi születésnapján köszöntőjében a baráti filozófus. Az a szerencsés alkat, aki valódi bölcsként mindig a maga épülésére tudja fordítani az őt ért sorscsapásokat. A nyilas rémuralmat túlélve lesz marxista: az e világi megváltástanban találva gondolati fogódzót a megtapasztalt szörnyűségekkel szemben. Az emigrációban haladja meg marxizmusát: túllépve izmusokon és e világi megváltástanon, megteremtve saját személyes filozófiáját. Az illiberális kurzus támadásait és rágalmaidat pedig derűs ataraxiával fogadja. A tavaszi születésnapjára készült hetilapinterjúban a kérdésre, hogy nem fél-e, nyugodtan azt válaszolja: ugyan, miért félnék; kilencvenéves vagyok, és világ-hírű.

Gyönyörű halála lett, mondjuk megint. Maga sokszor figyelmeztetett rá: mint a modern világ polgárainak, a saját egzisztenciális választásunkat kell a magunk sorsává alakítanunk. Halálát nem maga választotta, a sors szabta ki rá. Ez a sors, a sokszor vitatott sors mintha valahogy mégis kegyes lett volna hozzá: olyan halállal ajándékozta meg, amelyet maga is választhatott volna.

Percz László

filozófiatörténész